

УДК 94(477)

Лотоцька О.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В 1920 – 1930-х РОКАХ

Проаналізовано особливості розвитку і значення української кредитної кооперації Східної Галичини в 1920 – 1930-х роках. Зазначено, що в міжвоєнний період кредитна кооперація для українців була чи не єдиним засобом створення національного капіталу та організації раціонального кредиту. Відсутність власної держави, несприятлива політика польського уряду, бідність більшості з позичальників негативно позначилася на її розвитку.

Ключові слова: Східна Галичина, кооперація, кредитна кооперація, райффайзенки, заощадження, кредит.

Досвід роботи кредитних організацій 20–30-х років ХХ ст. досить актуальний для сучасного розвитку економіки України.

На жаль, діяльність кредитної кооперації Східної Галичини в міжвоєнний період не став предметом ґрунтовного дослідження як у вітчизняній, так і в закордонній історіографії. Окремі аспекти зазначеної проблеми висвітлені в статтях сучасних науковців С. Гелея [3] та Р. Пастушенка [18]. Про кредитні кооперативи частково йдеться в дисертаційних дослідженнях Л. Драгомирецької «Українська кооперація у громадсько-політичному житті Західної України (1920–1939 рр.)» [10], З. Струк «Українські виробничо-торгівельні кооперативи в Західній Україні (1921–1939 рр.)» [20], Г. Голуб «Кооперативний рух в Західній Україні (1918–1939 рр.)» [4], В. Чайковського «Сільськогосподарська кооперація у Західній Україні (1920–1939 рр.)» [21], у монографії З. Струк «Діяльність українських кооперативів в Західній Україні (1921–1939 рр.)» [19]. Важливу інформацію для з'ясування особливостей даної проблеми можна почерпнути з тогочасної преси й матеріалів архівів Львова і Тернополя.

Метою статті є аналіз умов розвитку української кредитної кооперації Східної Галичини та її значення у соціально-економічному житті селян в умовах відсутності власної держави у 1920–1930-х роках.

Викликаний потребами капіталізації селянського господарства, здешевленням кредиту та організації товарообміну без дорогих посередників розвиток кооперації прискорювався прагненням селян знайти захист у ній

від експлуатації, злиднів і розорення. На думку провідного діяча просвітницької діяльності серед українського селянства І. Калиновича, кооперація «виховує нових людей з новим світоглядом, привчає дивитися вперед, формує почуття взаємності, а принцип «моя хата з краю...» замінює на нову кооперативну релігію, девіз якої: «один за всіх і всі за одного!» [22, 23].

За характером кооперація в 20–30-х роках ХХ ст. була хліборобською, сільськогосподарською, тому що 89,8% загальної кількості кооперативів об'єднували саме селянство. В структурі сільськогосподарських кооперативів основне місце займали кооперативи для загального заupu та збуту, тобто найпоширенішою була споживча кооперація – 82,4%. Якщо порівнювати структуру українських сільськогосподарських кооперативів із польськими, то для останніх характерним є переважання кредитної кооперації – 66%, тоді як споживча кооперація становила лише 8% [15, 27–28].

У 20–30-х роках ХХ ст. українську кредитну кооперацію очолював Центробанк, який був верховним об'єднанням двоступеневої кредитної кооперації – сільських райфазенок і міських українбанків, що діяли в усіх повітових містечках Східної Галичини [23, 2]. Саме в останніх зосереджувалась основна частина вкладів населення, оскільки роль сільських кредитних товариств була мінімальною.

Найслабшим місцем української кооперації була організація грошового обігу та кредиту. При аналізі вкладів у кредитних кооперативах у Польщі протягом 1930–1934 рр. спостерігалися найвищі пересічні вклади на кооператив і вкладника серед німецьких кооперативів (139 тис. зл. і 1401 зл.), а найнижчі – серед українських (12 тис. зл. і 113 зл.), тоді як серед польських – відповідно 43 тис. зл. і 339 зл. [17, 120]. За відсотковим співвідношенням сум вкладів економічно найсильнішою серед національних груп у Польщі були німці, а найслабшою – українці. Українці становили майже 19% населення Польщі, а вкладів на українську кооперацію припадало тільки 2,7%, тоді як німців було 3%, і їх вклади становили 26,4% [13, 119].

У 20–30-х роках ХХ ст. Східна Галичина відчувала гостру нестачу грошового капіталу, необхідного для відбудови зруйнованого господарства. Розвиток ощадної мережі гальмували нестабільність та інфляція валюти, низька ощадна спроможність населення. Певна стабілізація і сприятливі умови розвитку ощадної справи настали після грошової реформи 1924 р. У цей період почалось активне відновлення довоєнних і створення нових кредитно-фінансових установ. Після 1924 р. основну частину заощаджень населення в Галичині було сконцентровано в касах і кредитних товариствах.

Прийнятий польським сеймом у жовтні 1920 р. закон про кооперацію дав змогу відновлення і створення кооперативів, у т. ч. кредитних.

Проте, якщо довоєнна кредитна кооперація була найсильнішою в українській кооперативній організації, то повоєнна почала відновлюватись аж після 1925 р. Крім того, польський уряд увів обмеження на кредитну підтримку ощадно-позичкових кас і товариств, а останні в умовах інфляції та низької ощадної спроможності населення залишилися без державної допомоги й джерела засновницького капіталу.

У 1930 р. сума кредитів 3000 кооперативів становила тільки 646 691 злотий. Банк господарства крайового фінансував лише один будівельний кооператив «Власна хата», а всій українській кооперації виділив тільки 5208 злотих. Щодо Галичини, то з 1929 р. державні банки зовсім не виділяли кредитів [8, 12]. Разом кредитні кооперативи у 1930 р. мали ощадних вкладів на суму майже 10 млн. злотих, тоді як кредитним спілкам Польщі належало вкладів на 381 млн. злотих [24, 109–110].

Ці заощадження (тобто майже 10 млн. злотих) були зосереджені в окремих групах кооперативів, питома вага кожної з яких у загальній їх кількості та сумі заощаджень становила:

Група кооперативів	Кількість кооперативів	%	Сума заощаджень	
			тис. злотих	%
Центробанк	1	0,3	1399,5	14,8
«Дністер»	1	0,3	24,61,4	26,3
Разом	2	0,6	3860,9	41,1
Загальні українбанки	106	37,9	4842,3	51,5
Урядничі	6	2,2	168,3	1,7
Разом	112	40,1	5010,6	53,2
Рільників	166	59,3	539,8	5,7
Усього	280	100,0	9411,3	100,0

Частка Центробанку та «Дністра» становила 0,6% всіх кооперативів, на які припадало понад 2/5 усіх вкладів (41,1%), а селянські становили відповідно 59% із 5,7% заощаджень [5, 100]. Отже, на початку 1930-х років роль сільських кредитних кооперативів у заощадженнях була мінімальною, майже всі вклади збирали кооперативи міські та серед міського населення.

На недостатній розвиток кредитних кооперативів впливали як зубожіння населення, так і нестача кредитів та підвищення життєвих вимог до джерел доходів. Про це свідчили й суми вкладів Польщі. Із загальної суми 19121 тис. злотих у 1924 р. українська частка становила лише 976 тис. зл., а в 1936 р. з 237 727 тис. злотих відповідно – 6578 тис. зл. [6, 20].

Селянські кредитні кооперативи займали 59% від усіх кредитних кооперативів Східної Галичини у 1930-х роках. У 1931 р. в сільському господарстві Польської держави було зайнято 65%, тоді як у львівському

воєводстві – 70,9%, у Станіславському – 76,6%, в Тернопільському – 81,2% населення [16, 82]. Серед українців Східної Галичини хліборобством займалося 91,2% населення, торгівлею – 1,1%, у промисловості працювало 3,9% населення, службовці становили – 1,1% і мали інші заняття – 2,7% населення [16, 8]. Отже, основною категорією населення Східної Галичини були селяни, які у післявоєнний період відчували гостру нестачу грошової маси для ведення господарства.

Залежно від площі земельної ділянки, що перебувала у власності селян їх можна поділити на три категорії. Першу категорію становили бідняки – 73,6%, які мали у власності до 2 га землі. Наступна категорія – середняки, які мали у власності до 10 га (17,6%). Третя категорія селян була найменш чисельною, лише 8,8%. Її становили заможні селяни, які володіли від 10 до 50 га [1, 132].

Характерною рисою кредитної кооперації у Східній Галичині було те, що її послугами користувалися здебільшого селяни першої та другої зазначених категорій. Більшість селянських господарств українських земель мала площу, що не могла забезпечити господарської самостійності навіть за об'єктивної можливості технологічних і організаційних поліпшень.

Необхідність діяльності кооперації для селян була зумовлена поширенням лихварства та обмеженням банківського кредиту. За даними теоретика української кооперації К. Коберського, у Польщі на 1927 р. лихва доходила до 600% річно. У Східній Галичині лихварство було найбільшим, тому, що тут зосереджувалося найменше готівки. В умовах, коли доходи селянина з продажу його продукції залишалися низькими, відсоткова межа, щоб не зруйнувати господарство селянина, мала не перевищувати 3–4% річно. Найбільше лихварство проявлялося при позичках зерна. Якщо селянин позичав навесні 1 корець зерна (100 кг), то восени мав віддати за нього щонайменше 1,5 корця зерна (150 кг), а в деяких повітах Польщі – до 4 корців (400 кг) [11, 16–17].

Засилля лихварів, нестача дешевого кредиту спонукали селян Східної Галичини до мобілізації власних незначних грошових ресурсів із метою виживання і самозбереження як економічних суб'єктів господарювання в умовах становлення ринкових відносин. Однією з таких форм акумулювання та оперування грошовими коштами на селі стали ощадно-кредитні каси, т. зв. «райффайзенки». Райффайзенки – це сільські ощадно-кредитні каси, які організували селяни для отримання дешевого кредиту на господарсько-виробничі потреби. Ці каси отримали назву від прізвища німця Ф. В. Райффайзена, який першим у Європі на початку 1950-х років створив селянську ощадно-кредитну касу для рятування селян від лихварів. Він прийшов до ідеї створення взаємодопомоги серед селян, де селяни складають капітал для себе. Райффайзен розробив основні засади діяльно-

сті селянських кас взаємодопомоги, які об'єднували жителів одного чи двох сіл і надавали селянам довготерміновий кредит, спираючись на власний капітал [11, 16]. У Східній Галичині райффайзенки інколи носили назву «кас Стефчика» [12, 2].

Практика показувала, що в селах, де райффайзенки вже були, селянам жилося порівняно легше, а приватні лихварі змушені були знизити відсоток із кредиту.

Згідно зі статутом до райффайзенки могли належати лише жителі одного чи двох населених пунктів. Вступні внески – невисокі й вклади невеликі, щоб заможні члени каси не спекулювали на високих відсотках і не диктували свою волю іншим. Із чистого доходу каси 1/3 мала йти у резервний фонд, 1/3 – на благодійні потреби, 1/3 – на адміністрацію. Остання мала складатися з голови, заступника і не менше трьох членів; наглядова рада – не менше 6 осіб.

Усі повинні були працювати безплатно, за винятком касира, але останній не був членом правління. Загальні збори мали відбуватися не менше 2 разів на рік [11, 18].

Проблемою в діяльності сільських ощадно-кредитних кас була нестача власних коштів (вкладів) через бідність багатьох членів кас. Питання, де взяти кошти для кредитування, виникло практично з початку діяльності цих кас. Із цього приводу К. Коберський на сторінках часопису «Кооперативна республіка» зазначив, що для розбудови кредитної кооперації треба насамперед зменшити видатки населення на алкоголь і тютюн, припинити перетримування готівки місяцями, а та й роками вдома, сприяти інвестиціям українців із-за кордону [14, 156].

Сільська кредитна кооперація зміцнювалася шляхом нарощення заощаджень. У день ощадності, який відзначали 31 жовтня (дату визначив міжнародний ощадний конгрес у Мілані в 1924 р.) організовували віча, збори та сходини, на яких виголошували промови на теми ощадності. Проте спонукати селян до постійної ощадності було не завжди легко [24, 110].

Загальмувала розвиток ощадної справи економічна криза 1929–1933 рр. Вона призвела до зростання безробіття, зниження доходів населення і спричинила спад вкладів у кредитно-фінансових установах. Найлегше переносили кризу дрібні кооперативи з незначними вкладами селян-хліборобів. Досвід райфазенок у Німеччині довів, що найстабільнішим із усіх родів вкладів у банках є капітал дрібних вкладів. Власники вкладів на велику суму за будь-якої, часто і не аргументованої, чутки про «захитання» каси забирали свої вклади, а власники дрібних вкладників цього не робили [14, 159].

Високі ціни на землю, інвентар та низькі ціни на сільськогосподарську продукцію населення перекиривало позиками, що дедалі збільшували-

ся. Зростали борги селянства, які не можна було оплатити з доходів господарства. Селяни становили 80% боржників [5, 102]. Доходи сільського господарства зменшувалися внаслідок спаду цін на продукти за високих податків та підвищення цін на промислові вироби.

Виробництво сільськогосподарської продукції могло поліпшитися лише завдяки припливу капіталу у вигляді середнього та довготермінового кредиту. Короткотерміновий кредит був надто дорогим для рільництва, однак у 1925–1928 рр. користувалися в основному ним. Половина його припадала на господарства розміром понад 50 га. З 1928 р. почали виділяти кредити з державних фондів під заставу збіжжя, хоча цим видом кредитів користувалися недовго.

Населення, пригноблене господарською політикою польської держави, потребувало великого і дешевого кредиту. Райффайзенки, яких у 1937 р. налічувалося 469 [7, 30], не відігравали великої ролі в організації кредиту для хліборобів, оскільки їхні позики були малими і не могли суттєво вплинути на розвиток підприємницької діяльності українського селянства. Вони не становили великої матеріальної сили, але для українського народу такі кредитні кооперативи мали особливе суспільне значення як єдиний засіб створення національного капіталу та організації національного кредиту в конкретних умовах розглянутого періоду.

У 1920–1930 роках збільшувалося кредитування кооперацією селян. Якщо в 1935 р. вона видала готівкою позичок на суму 10 млн. злотих, у 1936 – 11,5 млн., то в 1937 – 15 млн., а в 1938 р. – 28 млн. злотих [2, 81].

Позички отримували переважно заможні селяни, яким кошти надавали під заставу нерухомого майна, а незаможні селяни через відсутність достатнього гарантійного забезпечення були вимушені й надалі частіше звертатися до лихварів. Це пояснюється тим, що кредити видавали переважно на виробничі потреби. Своє основне завдання райффайзенки вбачали в кредитуванні своїх членів для розширення виробництва: для купівлі землі, добрив, сільськогосподарського інвентарю, сортового насіння, породистої худоби, проведення меліорації тощо. Такий вид кредиту, за висловом К. Коберського, вважали «продукційним», тобто кредитом на виробничі потреби [14, 154]. Селянській бідноті кредит був потрібним насамперед для погашення попередніх боргів, сплати податків, переважно для порятунку від економічного розорення. Такий вид кредиту К. Коберський назвав «споживчим» або «непродукційним» [14, 155].

У міжвоєнний період кредитна кооперація в цілому розвивалася по висхідній лінії. Але разом із тим у процесі розвитку вона стикнулася з низкою проблем, що були пов'язані переважно з вузькістю кредитного ринку, відсутністю часто добре кваліфікованих і порядних людей, які могли б

здійснювати успішну фінансову діяльність кас, не допускаючи порушень та різного роду зловживань.

Негативно на розвиток кредитної кооперації впливала бідність більшості з позичальників, обмежена майнова гарантія позичальників і часте наповнення ними кредитів. Відсутність власної держави та несприятлива політика польського уряду щодо економічного розвитку українців також негативно відобразилася на становленні та розвитку кредитної кооперації в Східній Галичині у міжвоєнний період.

Звісно, ці негативні аспекти стримували розвиток кредитної кооперації, але не змогли привести до її цілковитого занепаду, тому що вона розвивалася за рахунок мобілізації дрібних заощаджень широких верств населення. Наприкінці 1938 р. в Східній Галичині діяли 688 кредитних кооперативів, які мали оборот лише на 40 млн. злотих [9, 8]. Це було дрібницею у загальному обігу капіталу. Вони не становили великої матеріальної сили, але для українців такі кредитні кооперативи мали особливе суспільне значення як єдиний засіб створення національного капіталу й організації раціонального кредиту в несприятливих умовах міжвоєнного періоду. Кредитна кооперація рятувала сотні селянських господарств від розорення, сприяла їх внутрішньому згуртуванню, звільняла селян від лихварів та спекулянтів, підвищувала їх свідомість, самостійність і добробут, втягувала їх у товарно-грошові відносини, сприяла розвитку підприємництва в західноукраїнському селі та була своєрідним засобом захисту населення Східної Галичини від економічно сильніших іноземних монополістів.

Українська кредитна кооперація Східної Галичини в міжвоєнній Польщі стала невід'ємною частиною національного, суспільно-політичного, економічного і культурного життя та розвивалася одночасно з іншими формами кооперативної організації. Сьогодні відродження і розвиток кооперації в Україні є важливим загальнонаціональним завданням. Активне залучення до реального сектору економіки кооперативних господарських організацій значно прискорить розвиток вітчизняного виробництва, підвищить зайнятість аграрного населення, надасть підтримку найменш захищеним його верствам, створить додаткові робочі місця, сформує соціально-побутову інфраструктуру в сільській місцевості. Організаторам і творцям новітньої кооперації не обійтися без творчого використання досвіду діяльності міжвоєнної кредитної кооперації.

There is analyzed the features of the development and significance of the Ukrainian credit cooperatives of Eastern Galicia in 20-30 years of the twentieth century. There is noted that in the interwar period credit cooperatives was the sole means of creating a national capital and credit management organization for Ukrainian. Lack of their own country, unfavourable policy of the Polish government, poor majority of borrowers negatively impacted on its development.

Key words: *Eastern Galicia, cooperation, credit cooperatives, raiffeisen, savings, credit.*

Проанализированы особенности развития и значение украинской кредитной кооперации Восточной Галиции в 1920–1930-х годах. В междувоенный период кредитная кооперация для украинцев была единственным средством создания национального капитала и организации рационального кредита. Отсутствие собственного государства, неблагоприятная политика польского правительства, бедность большинства из заемщиков отрицательно отобразились на ее развитии.

Ключевые слова: *Восточная Галиция, кооперация, кредитная кооперация, кредит, райффайзенки, сбережения.*

Література

1. Васюта І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918–1939). – Львів: Вища школа, 1978.
2. Васюта І. Західноукраїнська кооперация: досвід господарської діяльності (1883–1939 рр.) // Історія народного господарства та економічної думки. – 1994. – Вип. 26–27. – С. 76–82.
3. Гелей С. Діяльність Крайового кредитного союзу в І-й половині ХХ ст. // Українська кооперация: історичні та соціально-економічні аспекти. Зб. статей. Том II / За заг. ред. д-ра іст. наук, проф. С. Гелея. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – С. 96–102.
4. Голуб Г. М. Кооперативний рух в Західній Україні (1918–1939 рр.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. – К., 1994. – 17 с.
5. Голуб Г. М. Розвиток кредитної кооперативної діяльності на західноукраїнських землях у 20–30 роках ХХ ст. // Історія народного господарства та економічної думки. – 1994. – Вип. 26–27. – С. 95–105.
6. Господарсько-кооперативний часопис. – Львів. – 1937. – Ч. 13.
7. Господарсько-кооперативний часопис. – Львів. – 1937. – Ч. 7.
8. Господарсько-кооперативний часопис. – Львів. – 1932. – Ч. 10.
9. Господарсько-кооперативний часопис. – Львів. – 1939. – Ч. 8.
10. Драгомирецька Л. Українська кооперация у громадсько-політичному житті Західної України (1920–1939 рр.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
11. Державний архів Тернопільської області. – Ф. 120. – Оп. 1. – Спр. 48.
12. Державний архів Тернопільської області. – Ф. 120. – Оп. 1. – Спр. 1.
13. Жук А. Вклади в кредитових кооперативах в Польщі в 1930–1934 рр. // Кооперативна республіка. – 1935. – № 8. – С. 115–121.
14. Коберський К. Провідні думки в організації українських райффайзенок // Кооперативна республіка. – 1929. – № 4. – С. 152–159.
15. Кооперативна республіка. – 1935. – № 8.
16. Кубійович В. Територія і людність українських земель. – Варшава. – 1931.
17. Нужда українського селянства і податки // Кооперативна республіка. – 1929. – Травень.
18. Пастушенко Р. Українська кредитна кооперация в Галичині у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття // Українська кооперация: історичні та соціально-економічні аспекти. Зб. статей. Том II / За заг. ред. д-ра іст. наук, проф. С. Гелея. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – С. 84–95.
19. Струк З. Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921–1939 рр.) – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 152 с.

20. Струк З. Українські виробничо-торговельні кооперативи в Західній Україні (1921–1939 рр.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: Львівський національний університет імені І. Франка. – Львів, 2001. – 18 с.
21. Чайковський В. Сільськогосподарська кооперація у Західній Україні (1920–1939 роки): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: Тернопіль: Тернопільська академія народного господарства, 1995 – 24 с.
22. Центральний державний історичний архів у Львові (далі – ЦДА у Львові). – Ф. 403. – Оп. 1. – Спр. 12.
23. ЦДА у м. Львові. – Ф. 320. – Оп. 1. – Спр. 5.
24. Щибиволок З. І., Кульчицька Р. Б. З історії ощадної справи Західної України // Фінанси України. – 1997. – № 7. – С. 100–112.